

İPM | IPC
İSTANBUL POLİTİKALAR MERKEZİ
SABANCI ÜNİVERSİTESİ KAMPUSU
ISTANBUL POLICY CENTER
AT SABANCI UNIVERSITY

15 TEMMUZ SONRASI KÜRT MESELESİ VE SİVİL TOPLUM: DİYALOG VE UZLAŞI İMKANLARI

CUMA ÇİÇEK

15 TEMMUZ SONRASI KÜRT MESELESİ VE SİVİL TOPLUM: DİYALOG VE UZLAŞI İMKANLARI

CUMA ÇİÇEK

Mart 2017

Cuma Çiçek, Araştırmacı, Sciences Po, Uluslararası Araştırmalar Merkezi (CERI), CNRS, Paris, Fransa.

İPM Hakkında

İstanbul Politikalar Merkezi (İPM) demokratikleşmeden iklim değişikliğine, transatlantik ilişkilerden çatışma analizi ve çözümüne kadar, önemli siyasal ve sosyal konularda uzmanlığa sahip, çalışmalarını küresel düzeyde sürdüren bir politika araştırma kuruluşudur. İPM araştırma çalışmalarını üç ana başlık altında yürütmektedir: İstanbul Politikalar Merkezi-Sabancı Üniversitesi-Stiftung Mercator Girişimi, Demokratikleşme ve Kurumsal Reform, Çatışma Çözümü ve Arabuluculuk. İPM, 10 yılı aşkın süredir, karar alıcılara, kanaat önderlerine ve paydaşlara uzmanlık alanına giren konularda tarafsız analiz ve yenilikçi politika önerilerinde bulunmaktadır. Sabancı Üniversitesi'nin önemli araştırma kurumlarından olan İPM akademik çalışmaları da desteklemektedir. Merkez, genç akademisyen ve politika araştırmacılarına çeşitli programları aracılığıyla olanaklar sunmaktadır.

YÖNETİCİ ÖZETİ

Bu araştırmada, 15 Temmuz sonrasında Kürt çatışmasında diyalog ve uzlaşı olanakları sivil toplum aktörleri ile parlamento dışı siyasi parti temsilcilerinin gözüyle inceleniyor.[1] Araştırmada niteliksel araştırma tekniklerinden olan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yöntemi kullanıldı. Katılımcılara göre, Türkiye uzun yıllar süren demokratikleşme, AB uyum süreci sonrasında askeri vesayetin zayıflaması ve siyaset kurumunun güçlenmesi yönündeki reformlara rağmen askeri darbe girişimlerinin gerçekleşebildiği bir ülke konumunu koruyor. Bu anlamda demokratikleşme, hukukun tesisi ve demilitarizasyon Türkiye toplumunun ve toplumsal aktörlerin önündeki en önemli imtihan olarak duruyor.

15 Temmuz darbe girişiminin halkın ve siyaset kurumunun desteğiyle sivil yönetim tarafından engellenmiş olması Türkiye demokrasisi açısından önemli bir ilerleme olarak kaydedilmelidir. Bu anlamda, 15 Temmuz vakası Türkiye'de toplumsal diyalogun ve uzlaşının inşası yönünde önemli fırsatlar doğurmuştur. Bununla birlikte bu fırsat büyük oranda kaçırılmıştır. Bu konuda esas sorumlu hükümet olmakla birlikte muhalefet partileri, sivil toplum örgütleri ve medya da sorumluluk sahibidir.

15 Temmuz vakasının ve sonrasındaki gelişmelerin en önemli dinamiklerinden biri de Kürt meselesi etrafında süregelen çatışmalardır. Türkiye'de toplumsal diyalogun ve uzlaşının inşası için Kürt çatışmasını sonlandırmak önem arz ediyor. Araştırmada bu konuda öne çıkan en önemli husus şudur: Kürt meselesi özellikle Suriye'deki iç savaş sonrasında büyük oranda sınır-ötesi ve bölgesel bir mesele haline geldi. Sınır-ötesi dinamikler, Türkiye'nin hem bölgesel hem de uluslararası alandaki pozisyonu, geliştirdiği ilişkiler, dahil olduğu ittifak ağları hem meselenin gidişatını belirliyor hem de bu mesele tarafından şekilleniyor. Suriye iç savaşı merkezli sınır-ötesi ve bölgesel gelişmeler, devam eden şiddet ve siyasetin dışlayıcı, ayrıştırıcı, kutuplaştırıcı ve ötekileştirici dili Kürt çatışmasında diyalog ve uzlaşı inşası önünde katılımcıların altını çizdiği en önemli engelleri oluşturuyor. Buna karşın, sınır-ötesi ve bölgesel gelişmeler, toplumda artan şiddetsizlik, barış ve huzur talebi ve Türkiye'nin batı dünyasıyla bugüne kadar biriktirdiği ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler temel fırsatlar olarak öne çıkıyor.

Kürt çatışmasında diyalog ve uzlaşı için en kritik adımlar olarak Suriye meselesinde bir uzlaşının sağlanmasına ve KCK'nin silahlı güçlerinin sınır dışına çekilmesine; diyalog ve uzlaşı için aktörlerinin çeşitlendirilmesine ve katılımlarının artırılmasına ve son olarak taleplerin, beklentilerin, çözüm programlarının ve yol haritalarının netleştirilerek muğlaklıkların giderilmesine işaret ediliyor. Kürt meselesinin siyasi çözümü bağlamında farklı toplumsal kesimlerin üzerinde mutabakat sağladığı temel hususlar olarak önem sırasına göre şunlar ifade ediliyor: (1) devlet okullarında anadilde eğitim hakkının iadesi, (2) yerel demokrasiyi ve yerinden yönetimi esas alan âdem-i merkezileşme, (3) Kürtlerin varlığının ve kimliğinin anayasal güvenceye alınması, (4) bölgeler arası gelişmişlik farkının giderilmesi ve ekonomik ve sosyal refahın geliştirilmesi ve (5) dağdakiler başta olmak üzere bu meselenin tarafı olmuş aktörlerin topluma dönüşlerinin sağlanması.

1 Bu rapor İstanbul Politikalar Merkezi Çatışma Çözümü ve Arabuluculuk Programı tarafından yürütülmekte olan Darbe Girişimi Sonrası Çatışma Çözümü ve Demokrasi Fırsatları Projesi kapsamında hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Çözüm Süreci'nin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Kürt meselesi yeniden çatışma zeminine kaydı. 7 Haziran 2015 tarihinde gerçekleşen genel seçimlerde Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) %13,02 oy alması Kürt çatışmasının diyalog ve uzlaşı yoluyla çözümüne dönük büyük bir umut yaratmasına rağmen, Temmuz 2015 tarihinde çatışmalar yeniden başladı. Geçmişten farklı olarak çatışmalar büyük oranda kentsel alanlarda yoğunlaştı ve resmi rakamlara göre 6.000'e yakın insan hayatını kaybetti. Diyarbakır'ın tarihi şehir merkezi Sur içi, Şırnak merkez ve Cizre ilçeleri de içerisinde olmak üzere sekiz yerleşim yeri büyük ölçüde yeniden inşayı gerektirecek ölçüde yıkıldı ve 500 bine yakın insan yerinden edildi. Kentsel alanlarda yaşanan çatışmaların şok edici etkisi devam ederken, Türkiye 15 Temmuz 2016 tarihinde kanlı bir darbe girişimiyle karşı karşıya kaldı. Hükümet başta olmak üzere mecliste bulunan dört partinin darbe karşısında aldıkları tutum ve yurttaşların sokaklara dökülmesi darbe girişimini başarısız kıldı.

Bu araştırmada, sivil toplum örgütleri ve parlamento dışı siyasi partilerin bakışıyla 15 Temmuz sonrasında Kürt çatışmasında yeni diyalog ve uzlaşı imkanları irdeleniyor. Araştırmada yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yöntemi kullanıldı ve bu kapsamda on biri sivil toplum örgütü ve yedisi de siyasi hareketler (altı siyasi parti ve bir siyasi hareket) olmak üzere toplam on sekiz görüşme yapıldı.[2] Araştırmada toplumsal cinsiyet eşitliği gözetildi, bununla birlikte on dört erkek görüşmeciye karşılık kadın görüşmeci sayısı dört (%22,2) ile sınırlı kaldı. Görüşmelerin tamamı 27 Şubat 2017 ile 14 Mart 2017 tarihleri arasında Diyarbakır'da gerçekleştirildi. Derinlemesine görüşmelerin yanı sıra, İstanbul Politikalar Merkezi tarafından 3 Mart 2017 tarihinde Diyarbakır'da gerçekleştirilen ve yaklaşık 20 sivil toplum örgütü temsilcisinin katıldığı "15 Temmuz Sonrası Kapsayıcı Büyüme ve Siyasal Mutabakat" konulu çalıştay gözlemlendi.

Araştırma sonuçları dört başlıkta analiz ediliyor. Çalışmanın ilk bölümünde aktörlerin 15 Temmuz sonrası Türkiye'yi nasıl gördükleri ele alınıyor. İkinci bölümde, 15 Temmuz ve Kürt meselesi/çatışması arasındaki ilişki irdeleniyor. Üçüncü bölümde, Kürt çatışmasında diyalog ve uzlaşı olanakları tartışılıyor. Bu bölüm Çözüm Süreci'nin (2013-2015) neden başarısız olduğunu, yeni bir diyalog ve uzlaşı süreci için aşılması gereken temel engellerin ve böylesi bir süreci mümkün kılabilecek dinamiklerin neler olduğunu kapsıyor. Son bölümde, Kürt çatışmasının sonlanması, diyalog ve uzlaşı inşası için aktörlerin önerileri değerlendiriliyor.

2 Görüşmeci listesi ve görüşmelerdeki konu başlıkları için bkz. EK 01 ve EK 02.

15 TEMMUZ SONRASI TÜRKİYE

Araştırmada ilk olarak sivil toplum aktörleri ile siyasi aktörlerin 15 Temmuz sonrası Türkiye'yi nasıl gördükleri irdelenmiştir. Avrupa Birliği (AB) uyum sürecinde askeri vesayetin ortadan kaldırılmasına ve siyaset kurumunun güçlendirilmesine dönük tüm reformlara rağmen Türkiye hala askeri darbe girişimlerinin olabildiği/olabileceği bir ülke olarak görülüyor. Demokrasi ve hukukun zayıflığı, demokrasi ve hukuk dışı güç/iktidar kavgaları ve askeri darbe geleneği altı çizilen en önemli hususlar. Devlet alanındaki bu sorunların yanı sıra, toplum içerisinde de darbe geleneğini besleyen dinamiklerin varlığının altı çiziliyor. Toplumdaki yaygın militarizm, askerin tabulaştırılması, siyasi yapıların darbeci kurumsal yapı ve geleneklerle ilişkileri bu konuda çoğu görüşmecinin altını çizdiği belli başlı hususlar. Milletten ziyade devleti önceleyen, hem ülkeyi hem milleti devlete tabi kılan kurumsal ve hukuksal yapılar ve aynı yöndeki yaygın toplumsal zihniyet bugünkü Türkiye'nin sorunlu yüzlerini oluşturuyor. Bir sivil toplum aktörünün altını çizdiği üzere geçmiş darbelerle bir yüzleşmenin gerçekleştirilmemesi bu sorunların devam etmesinde önemli bir neden teşkil ediyor. Ayrıca, toplumsal yapıda ayrışmalara neden olan derin fay hatları ve yaygın güvensizlik yukarıdaki kurumsal/siyasal ve toplumsal dinamiklerle birlikte darbe zeminini güçlendiriyor. Yapılan görüşmelerde sivil toplum aktörlerinden bazıları darbe geleneğinin aşılmadığını ve yeni bir darbe riskinin dikkate değer ölçüde olduğunu ifade ettiler.

Öte yandan, çoğu katılımcı 15 Temmuz vakasının gösterdiği üzere Türkiye'de darbelerin aşılması ve demokrasinin geliştirilmesi açısından önemli mesafelerin de alındığının altını çiziyorlar. Geçmişten farklı olarak askeri darbe girişimi karşısında halkın sokağa çıkması, sokağa çıkmasa bile her kesimden insanların askeri bir darbeye karşı çıkması, parlamentoda bulunan siyasi partilerin tamamının darbe girişimine karşı tavır alması, polis ve ordu içerisinde önemli bir kesimin darbeye karşı tutum alması Türkiye demokrasi açısından önemli bir kazanım olarak not ediliyor. Nitekim bir katılımcının altını çizdiği üzere hem toplumsal alanın hem de siyasal alanın desteğiyle Türkiye'de ilk defa askeri bir darbe kalkışması sivil yönetim tarafından önlenmiştir.

Kaçırılan fırsat

Çoğu katılımcı 15 Temmuz kalkışmasının başarısız kılınmasının Türkiye'de demokrasinin ilerletilmesi ve toplumsal uzlaşının inşası için önemli bir fırsat doğurduğunu, bununla birlikte bu fırsatın berhava edildiğini düşünüyor. Buna göre, 15 Temmuz sonrasında siyasi aktörlerin ve farklı toplumsal kesimlerin darbe girişimine karşı çıkması Türkiye'nin biriken sorunlarını çözmek, diyalog ve uzlaşı yoluyla derinleşen toplumsal kutuplaşmaları aşmak için önemli fırsatlar doğurdu. Bununla birlikte, katılımcılara göre krizden fırsat çıkarma şansı varken, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hükümeti "şerden hayır çıkarıp" darbelerin çaresi olan daha fazla demokrasi ve hukuka yöneleceğine, bunlardan uzaklaştı ve krizi daha da derinleştirdi. Katılımcılardan bazıları hükümetin "bir karşı darbeye giriştiğini," "hukuku ve demokrasiyi askıya aldığını," "ülkenin bir ara döneme girdiğini," "hem ekonomi hem de demokrasi açısından öngörülemez bir ortamın oluştuğunu" ve bu durumun "sürdürülemez" olduğunu belirtiyorlar. Öte yandan, iş dünyasından bir katılımcı geçmiş darbelerde, ülkenin uluslararası dünya ile kurduğu ilişkilerden dolayı kısa bir zaman içerisinde sivil yönetime geçildiğini ve normalleşmenin yaşandığını, ancak dış politikada içe kapanmacı eğilimden dolayı mevcut olağanüstü hâl (OHAL) yönetiminin daha da uzun sürebileceğini, bunun da hem yeni bir darbe hem de iç savaş riskini artırdığını belirtiyor.

Araştırmaya katılan siyasi ve sivil toplum aktörleri mevcut eğilimi farklı şekillerde yorumluyorlar. Bir katılımcı hükümetin yönünü AB'den Ortadoğu'ya ve Asya'ya çevirdiğini ve bu bölgelerde hâkim olan otoriter ve tekçi bir yönetim sistemine yöneldiğini ifade ediyor. Başka bir görüşmeci ülkede "Türkçü", "İslamcı" ve "Batıcı" üç bloğun olduğunu, 15 Temmuz sonrasında "İslamcıların" ve "Türkçülerin" "Batıcıları" dışlayarak yeni bir yönetim inşasına giriştiğini ifade ediyor. Bir başka görüşmeci ise Ortadoğu'daki kimlik çatışmalarına paralel olarak Türkiye'de bir çatışma yaşandığını ve AK Parti hükümetinin Sünnilik ve Türklük üzerine yeni bir "milli" kimlik inşasına giriştiğini belirtiyor. Geçmişten farklı olarak bu iki kimlik arasındaki denge Sünnilikten yana ağır basıyor. Bir başkası ise mevcut durumu devletin, hükümetin ve Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan'ın zayıflığı ve tüm devlete hâkim olan güvensizlik üzerinden okuyor. Buna göre 15 Temmuz sonrası uygulamaların en önemli sebeplerinden birini bu zayıflık ve güvensizlik oluşturuyor.

Görüşmecilerin birkaçı darbe girişimi karşısında OHAL ilan etmenin doğal olduğunu ve korku ve güvensizliğin hâkim olduğu bir ortamda devletin reflekslere dayalı tepkiler göstermesinin bir yere kadar anlaşılır olduğunu ifade ediyor. Bununla birlikte, çoğu katılımcı gözaltı, tutuklama, kamu kurumlarından ihraçlar yoluyla çok büyük mağduriyetlerin yaratıldığını bunun da ülke için

kısa vadede olmasa bile orta ve uzun vadede önemli riskler ve tehlikeler yaratacağını belirtiyor. Buna göre, hükümet darbeye teşebbüs edenlerle mücadele ederken cemaatle ilişkide olmakla birlikte darbeyle ilişkisi olmayan geniş sosyolojik tabanı doğrudan hedef aldı. Ötesi, bu hedef alma cemaatle ilişkili kesimlerle sınırlı kalmayıp, hükümete muhalif tüm kesimleri kapsamaya başladı ve çok büyük mağduriyetler oluştu. Çok sayıda sivil toplum kuruluşunun kapatılması örgütlenme özgürlüğüne büyük bir darbe vurdu. Öte yanda, yazılı ve görsel medya kuruluşlarının kapatılması, gazetecilerin tutuklanması, binlerce akademisyenin üniversitelerden ihracı ifade özgürlüğünü büyük oranda ortadan kaldırdı.

15 Temmuz sonrası Türkiye ve Kürtler

15 Temmuz sonrası Türkiye fotoğrafına ilişkin görüşmecilerin altını çizdiği bir diğer önemli husus Kürtlerin bu tablo içerisindeki yeridir. Bazı katılımcılar hükümetin Kürtlerle ve demokratik güçlerle iş birliği yapmak yerine, MHP ve Türkiye'de darbe ortamını yaratan "eski aktörlerle" ittifak kurduğunun altını çiziyor. Görüşülen siyasi aktörler tüm darbe girişimlerinde olduğu gibi, 15 Temmuz'da da en fazla bedeli demokratların yanı sıra Kürtlerin ödediğini ileri sürüyor. Buna göre, kapatılan sivil toplum kuruluşları ve medya organları, belediyelere atanan kayyımlar ve tutuklanan siyasetçilerle esasında hükümet "Kürtlerin demokratik ve sivil kazanımlarını hedefliyor" ve 7 Haziran seçimleri sonrasında güçlenen demokratik ve sivil mücadelenin önünü almaya çalışıyor. Bu konuda görüşülen bazı siyasi aktörler meselenin tek başına Türkiye Kürtleri olmadığını, son yıllarda hem Irak'ta hem Suriye'de hem de Türkiye'de Kürtlerin siyasal olarak elde ettikleri başarıların hem 15 Temmuz vakasının meydana gelmesinde önemli bir dinamik olduğunu hem de 15 Temmuz sonrası OHAL uygulamalarını ve referandumu belirlediğini ileri sürüyorlar. Bu görüşe göre, Ortadoğu'daki gelişmelerle birlikte AK Parti ve ittifak güçleri Kürt meselesini bir beka sorunu olarak görüyorlar ve OHAL yönetimi ile şu an ele aldıkları bu meseleyi başkanlık sistemiyle birlikte yönetimi daha da merkezileştirerek daha etkin ve kontrollü bir şekilde yönetmeyi hedefliyorlar. İş dünyasından bazı katılımcılar 15 Temmuz'un ülke ölçeğinde olduğu kadar Kürt meselesinde de diyalog ve uzlaşı imkânı sunduğunu, bununla beraber hem AK Partinin hem de HDP'nin bu fırsatı yeterince değerlendiremediklerini ifade ediyorlar.

Toplumsal kutuplaşma ve Kürtler

15 Temmuz sonrası Türkiye'sine dair algılar incelenirken, siyasal ve kurumsal alanın yanı sıra irdelenen bir diğer alan toplumsal alan oldu. Hem sivil toplum aktörleri hem de siyasi aktörlerden bazıları 15 Temmuz'dan bağımsız olarak zaten Türkiye'nin siyaset geleneğinde, siyaset anlayışında ve tarzında kutuplaştırmanın ve ötekileştirmenin önemli bir yer tuttuğunu ifade ediyor. Toplumsal alandaki sert kutuplaşma ve ayrışmanın 15 Temmuz'dan çok önce başladığı altı çizilen bir diğer husus. Bazı katılımcılar bu sürecin Gezi eylemleri döneminde başladığını belirtirken, bazıları Çözüm Süreci'nin bittiği günlere, bazıları ise 7 Haziran sonrasına dayandırıyor.

Bununla beraber, çoğu katılımcı 15 Temmuz sonrasında kutuplaşmanın artığını ve toplumsal uzlaşı kültürünün büyük bir darbe aldığını ifade ediyorlar. Bu konuda çoğu katılımcı esas sorumluluğu hükümette bulsa da muhalefetin tutumunun da negatif olduğunu belirtiyorlar. Bu coğrafyada derin bir uzlaşı ve birlikte yaşama kültürü olmasına rağmen, bazı katılımcılar seçimler, referandum gibi süreçlerde siyasi partilerin oy oranlarını artırmak için toplumsal farklılaşmaları derinleştirdiklerini ve toplumsal ayrışma ve kutuplaşmalarından siyasi rant elde etme çabası içerisine girdiklerini ileri sürüyorlar. Bu anlamda bir siyasi aktörün ifadesiyle "kutuplaşma değil kutuplaştırma, ayrışma değil, ayrıştırma" söz konusu.

Sivil toplum alanından bir katılımcı bu kutuplaşmanın gündelik hayata yansımasını bir tür sosyal gettolaşma olarak tarif ediyor: "olaylarda kullanılan dille beraber, birbirini anlamama, ... birbirinin hikayesini dinlememe nedeniyle insanlar giderek kendini anlayabilen insanların yanında hem kendini güvende hissediyor hem daha rahat konuşuyor. Kapalı dünyalarda hem kendini daha güvende hissediyor hem daha rahat konuşuyor, esprisiyle, gülmesiyle, acısıyla..." Bazı katılımcılar 15 Temmuz sonrası kitlesel mağduriyetlerin bu ayrışmayı daha da derinleştirdiğini ileri sürüyorlar. Bu konuda altı çizilmesi gereken bir diğer önemli husus referandum süreci. Çoğu katılımcı farklı kutuplaşma ve ayrışmaların referandum sürecinde Evet/Hayır şeklinde iki ayrı kampın inşasına vardığını belirtiyorlar. Bir sivil toplum aktörü Evetçilerin Hayırcıları terörle yan yana durmakla, öte yandan Hayırcıların da Evetçileri "tek adam", "padişahlık", "sultanlık" ile suçlamasının toplumsal bir tehdide dönüştüğünü ileri sürüyor.

Toplumsal kutuplaşma konusunda katılımcılardan bazıları Kürt coğrafyası ile ülkenin geri kalanı arasında dikkate değer bir farklılaşmanın olduğunun altını çiziyor. Bazı katılımcılar Gezi eylemlerinden bu yana, özellikle de Çözüm Süreci'nin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Kürtler ile ülkenin geri kalanı arasında ayrışmanın yaşandığını belirtiyorlar. Artan Türk milliyetçiliğinin ve siyasetin bu konudaki ötekileştirici dilinin bu durumu daha da artırdığını

ileri sürüyorlar. Bir sivil toplum aktörü kırsal alanda yoğunlaşan ve etkisi yakın çevresiyle sınırlı olan eski çatışmalardan farklı olarak bu dönemde çatışmaların kentlerde yoğunlaştığını ve çok sayıda sivilin ölümüne neden olduğunu hatırlatıyor. Buna göre, Kürt çatışması toplumsal hayat içerisinde daha fazla görünür ve çatışmaların etkileri geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde ağır. Bu durum toplumsal kutuplaşmayı derinleştirip sertleştiriyor. Özellikle görüşülen siyasi aktörler Yenikapı mitingiyle birlikte Kürtler ile ülkenin geri kalanı arasındaki farklılaşmanın arttığını ifade ediyorlar. Buna göre, Türk toplumu, hükümeti, siyasi partileri, medyası, sivil toplum kurumları, polisi ve ordusuyla Yenikapı mitinginde buluşmuştur. Bununla birlikte bu buluşma Kürtleri büyük oranda dışlamıştır. Öte yandan, bazı sivil toplum aktörleri toplumsal alana yansıması bakımından Türkiye'nin batı yakasından farklı olarak Kürt bölgesinde bir kutuplaşmanın olmadığını ileri sürüyor. Kürt coğrafyasında gündelik hayatta kutuplaşma yerine iş dünyasından bir katılımcının ifadesiyle "umutsuzluk, kimsesizlik ve korku" hâkim.

15 TEMMUZ VE KÜRT ÇATIŞMASI

Araştırmada üzerinde durulan bir diğer önemli başlık 15 Temmuz ile Kürt meselesi ve Kürt çatışması arasındaki ilişki oldu. Bu konuda genel hatlarıyla üç okumanın olduğu söylenebilir. Birinci gruptaki katılımcılar Kürt çatışması ve Kürt meselesi ile 15 Temmuz arasında doğrudan bir ilişki kurmuyor. Bunun tam tersi istikamette yer alan ikinci okuma, Kürt meselesinin ve Kürt çatışmasının sınır-ötesi bağlamdaki yeni dinamiklerini 15 Temmuz'un en önemli etkeni olarak görüyor. Çoğu katılımcıyı kapsayan son okuma ise Kürt meselesinin ve çatışmasının 15 Temmuz'un esasını oluşturmadığını, bununla birlikte darbe girişiminde bir araç olarak mobilize edildiğini ileri sürüyor. Çözüm Süreci'nin çöküşü ve kentsel alanlara taşan çatışmalar büyük oranda darbenin zeminini oluşturan bir süreç olarak yorumlanıyor.

Birinci okumayı yapan katılımcılar üç ana argümanı öne sürüyorlar. İlk olarak, çatışma sürecinin darbe girişiminden çok önceleri başladığı belirtiliyor. İkinci olarak, bu katılımcılar cemaat ile hükümetin Kürt meselesine bakış açılarının ve uygulamalarının aynı olduğunu ve Kürt meselesinin bu iki kesim arasındaki iktidar mücadelesinde bir "ping-pong" topuna dönüştüğünü ileri sürüyorlar. Buna göre, örneğin Habur'u boşa çıkaran, Oslo sürecini deşifre eden, MİT ve müsteşarı Hakan Fikan gibi önemli kurumları ve şahsiyetleri yıpratan cemaatti. Öte yandan, darbenin temel aktörü olarak cemaate işaret eden hükümet OHAL kapsamında Kürt meselesinde darbe öncesi güvenlik eksenli politikaları sürdürüyor. Üçüncü olarak, Kürt çatışması ile 15 Temmuz arasında kurulan bağlantının esas meseleleri ve esas aktörleri gizlemeye dönük bir çaba olduğu iddia ediliyor. Buna göre sadece KCK ve FETÖ arasında değil, aynı zamanda CHP-FETÖ bağlantısı da kuruluyor ve bu tür kodlamalarla yanılsamalar yaratılarak esasında "cemaati bu hale getiren mekanizma" görünmez kılınıyor.

Birinci okumanın tersi yönündeki ikinci okuma Kürt meselesini ve çatışmasını 15 Temmuz vakasının merkezine koyuyor. Çoğunlukla siyasi aktörlerin yaptığı bu okumada iki argüman öne çıkıyor. İlk olarak, Kürt meselesinin sınır-ötesi dinamiklerinde meydana gelen değişimlerin devlet içerisinde farklı savunma refleksleri yarattığı ve bu farklılaşmaların bir kesimi darbeye yönelttiği ileri sürülüyor. Buna göre, son yıllarda Türkiye'de siyasal-demokratik Kürt dinamiği ciddi bir boyut almış, Irak'ta Kürtler bağımsız bir devlet inşasına yönelmiş, Suriye'de önemli kazanımlar elde edilmiş ve bu gelişmeler uluslararası aktörlerin Ortadoğu'daki siyasal arayışlarıyla büyük oranda çakışmıştır. Hem darbe girişimi hem de darbeyi engellemeye dönük 15 Temmuz'dan aylar önce hem içeride hem dışarıda başlayan girişimler (dışarıda Rusya ve İsrail'le ilişkilerini düzeltmesi, içeride ise Davutoğlu'nun başbakanlığını yaptığı hükümetin değişmesi) esasında sınır-ötesi bir boyut kazanan Kürt meselesinden kaynaklanmıştır.

İkinci olarak, Kürt meselesi ve çatışması ile Türkiye'deki güç/iktidar çatışmalarını darbeye vardıran siyasal ve kurumsal yapı arasında yapısal bir ilişki kuruluyor. Buna göre, Türkiye'de siyaset alanındaki mücadelenin esasını demokratikleşme ve halkın ihtiyaçlarının giderilmesi değil, gücün/iktidarın, başka bir deyişle "devletin" ele geçirilmesi oluşturuyor. Türkiye'de demokrasi ve hukukun gelişmemesine, dönem dönem hukukun askıya alınmasına, ordunun gücünün ve siyaset üzerindeki etkisinin güçlenmesine ve bunun yeniden üretimine neden olan bu güç/iktidar kavgasında Kürt çatışması kritik bir rol oynuyor. 2006 yılından bu yana AB sürecinden uzaklaşılması, demokratikleşmeye dönük reformların askıya alınması, polisin ve askerin yetki ve güç alanını genişleten yasal düzenlemelerin yapılması ve son olarak Temmuz 2015 tarihinden bu yana kent merkezlerinde yoğunlaşan çatışmalar esasında demokrasiden uzaklaşılmasına ve ordunun güçlenmesine neden oldu. Sivil toplum alanından bir katılımcı demokrasi, Kürt çatışması ve askeri darbeler arasındaki bu yapısal ilişkiyi şu sözlerle dile getiriyor: "Darbeler nerede olmaz, askeri vesayetler nerede olmaz? Demokratik ülkelerde olmaz. Demokrasi nasıl sağlanır? Sosyolojik olarak sizin iç çatışmanızın olmaması lazım, toplumsal bir barış ve birlikte yaşama arzusunun olması lazım, bir eşitlik ortamı olması lazım. Halkın devletten veya iktidardan veya toplumsal başka gruplardan haksızlık ve mağduriyet serzenişi olmaması lazım."

Son olarak, çoğu katılımcının paylaştığı üçüncü okumaya göre, Kürt meselesi ve çatışması 15 Temmuz'un esasını oluşturmuyor. Bununla birlikte, Çözüm Süreci'nin çökmesi ve kentlere taşan çatışmalar Türkiye'nin 15 Temmuz'a gelişine zemin hazırlayan en önemli araçlardan biriydi. Bu okumayı yapan aktörler arasında birbirini dışlamayan iki farklı 15 Temmuz yorumu bulunuyor. Birinci gruptakiler, 15 Temmuz darbe girişiminin esasında hükümet ile cemaat arasındaki bir güç/iktidar kavgası olduğunu ileri sürüyorlar. Bu tezi ileri süren katılımcılar AK Parti'nin kuruluşundan son yıllara kadar süren hükümet ve cemaat arasındaki iş birliğine vurgu yapı-

yorlar ve 2011 yılından bu yana bir güç/iktidar çatışması yaşandığını belirtiyorlar. Buna göre, bir siyasi aktörün tabiriyle "hükümetin görünmeyen koalisyon ortağı konumundaki" cemaatin son yıllarda hızla ve çok fazla büyümesi ve daha fazla güç istemesi bu güç/iktidar kavgasının esasını oluşturuyor. Bu yaklaşıma göre darbeye kalkışan cemaat, Kürt meselesinin siyasi çözümünü engelleyici işlere girişmiştir. Kent merkezlerinde yoğunlaşan çatışmalarla darbenin toplumsal zemini hazırlanmıştır.

İkinci yoruma göre ise, Ankara'daki iktidar kavgası önemli olmakla birlikte işin esasını değil görünen yüzünü oluşturuyor. Meselenin özünü, Türkiye'nin sınır-ötesi, bölgesel ve uluslararası denklem içerisindeki yeri oluşturuyor. Buna göre hem cemaat hem de Kürt çatışmaları bu denklem içerisinde hükümeti zayıflatmaya dönük araçlardan ibaret. Bu yorumlamanın üç farklı versiyonu bulunuyor. Özellikle iş camiasından bazı katılımcılar, ABD'nin bir kanadının içerisinde yer aldığı, NATO eksenli uluslararası güçlerin 15 Temmuz'da R. T. Erdoğan'ı devirmeyi hedeflediklerini, bununla beraber Rusya ve İran'ın desteğiyle darbenin engellendiğini ileri sürüyorlar. Buna göre KCK ya doğrudan bu güçlerle birlikte ya da Erdoğan'ın uluslararası alanda "kaleminin kırıldığı" yorumuyla kent çatışmalarına yöneldi. Bu yorumu yapanlar darbe girişiminin esasında Erdoğan ile uluslararası güçlerin anlaşamamasından kaynaklandığını ileri sürüyorlar. Demokrasi, insan hakları, ifade özgürlüğü gibi normatif farklılaşmaların önemli olmakla birlikte esas teşkil etmediğini ve Erdoğan'ın uluslararası aktörlerle uyumlu olup olmamasının darbe girişiminin temelini oluşturduğunu ileri sürüyorlar.

Siyasi ve sivil toplum aktörlerinden bazı katılımcılar, Erdoğan'ın şahsından ziyade Ortadoğu'da meydana gelen jeopolitik değişimler sonucu Türkiye'nin aldığı yeni konumun altını çiziyorlar. Hem darbe girişiminin gerçekleşmesinde hem de başarısız olmasında Türkiye'nin dahil olduğu bölgesel ve küresel koalisyonların asıl belirleyici güç olduğunu ileri sürüyorlar. Bu yorumu yapan katılımcılar meseleyi kişisel bir durumdan ziyade hükümetin aldığı pozisyon üzerinden okusa da bölgesel ve küresel aktörler arasında diğer katılımcılara benzer bir gruplama yapıyor. Buna göre darbenin arkasında ABD eksenli aktörler bulunurken, darbeyi engelleme konusunda Türkiye'ye destek veren ülkeler Rusya, İran ve Mısır eksenli Müslüman kardeşler cemaati. Türkiye'yi Rusya/İran eksenine yerleştiren bu yorumlar darbe girişiminin esasını Erdoğan ve AK Parti'nin son yıllarda göstermiş olduğu Avrasyacı eğilim ile ABD'nin vazgeçtiği "ılımlı İslam" projesinde ısrar etmesine bağlıyorlar.

Yukarıda özetlenen her üç okumayı yapan görüşmeciler 15 Temmuz vakasının çok fazla belirsizlikler içerdiğini, önemli oranda aydınlatılmadığı kanaatini paylaşıyorlar ve bu konudaki yorumların kesinlik kazanması için zamana ihtiyaç olduğunu ifade ediyorlar.

KÜRT MESELESİNDE DİYALOG VE UZLAŞI İMKANLARI

Araştırmada Kürt çatışmasının içerisinde bulunduğu siyasal/kurumsal ve toplumsal yapının irdelenmesinden sonra yeni diyalog ve uzlaşı imkanları ele alındı. Bu kapsamda ilk olarak dönem dönem kesintiye uğrayan bununla birlikte 32 yıldır devam eden Kürt çatışmasını sonlandırmaya dönük en önemli adım olan Çözüm Süreci tartışıldı. Bu sürecin neden başarısız olduğu irdelenerek olası bir diyalog ve uzlaşı imkânı için altlık oluşturulmaya çalışıldı. İkinci olarak bugün itibariyle diyalog ve uzlaşı önündeki temel engeller incelendi. Son olarak, Kürt çatışmasını sonlandırabilecek temel fırsatlar, olanaklar ve aktörler gözden geçirildi.

Çözüm Süreci neden başarısız oldu?

2013-2015 yılları arasında süren ve Kürt çatışmasının sonlanması ve soruna barışçıl demokratik çözüm bulunmasına dönük toplumda çok büyük umutlar yaratan Çözüm Süreci'nin neden başarısız olduğuna dair katılımcılar farklı dinamiklerin altını çiziyor. Araştırmaya katılan on sekiz katılımcıdan on dördü sınır-ötesi ve bölgesel dinamiklere vurgu yapıyor. Analizler, gerekçeler ve okumalar farklı olsa da bu katılımcılar Suriye'deki iç savaşı ve ülkenin kuzeyinde bulunan Kürt coğrafyasında Demokratik Birlik Partisi (*Partiya Yekitiya Demokratîk* - PYD) ve Halk Savunma Birlikleri (*Yekîneyên Parastina Gel* - YPG) liderliğinde *de facto* bir askeri ve siyasi yönetim kurulmasını Çözüm Süreci'nin başarısızlığının altındaki temel neden olarak görüyor. AK Parti hükümetinin Esad karşıtı politikasının başarısız olması, PYD'nin Türkiye ile birlikte Esad karşıtı cephede yer almaması, özellikle Irak Şam İslam Devleti'nin (IŞİD) saldırısı sonrası Kobanî'nin elde tutulması ve uluslararası alanda elde edilen destek, PYD liderliğinde bir Kürt koridorunun oluşması, Türkiye'nin beka kaygısı ve Ortadoğu'da statükoyu sürdürme çabaları, örgütün Suriye sonrası talep ve beklentilerinin yükselmesi, Türkiye'deki çözüme dair algısının değişmesi bu konuda katılımcıların altını çizdiği temel hususlar.

Suriye eksenli sınır-ötesi ve bölgesel dinamiklerden sonra altı en fazla çizilen ikinci husus Çözüm Süreci'nin yöntemi, başka bir ifadeyle sorunlu kurumsal mimarisi. On iki görüşmeci bu hususun altını çiziyor. Görüşmelerin kamunun bilgisi ve denetimi dışında perde arkasında gerçekleşmesi, farklı siyasi aktörlerin, sivil toplum örgütlerinin, kanaat önderlerinin sürece dahil edilmemesi, tarafsız gözlemcilere yer verilmemesi ve meclisin dışarıda tutulması sorunlu kurumsal mimari bağlamında öne çıkan hususlar. Özellikle siyasi aktörler, devletin silah konusunu Kürdistan Topluluklar Birliği (*Koma Civakên Kurdistanê* – KCK) ile görüşmesinin doğru olduğunu, bununla birlikte Kürt meselesinin siyasi boyutunu farklı siyasi ve toplumsal grupları dışarıda bırakarak tek başına KCK/HDP ile görüşmesinin yanlış olduğunu ifade ediyorlar. Bu konuda, bazı katılımcılar devlet kadar KCK'nin de farklı tarafları sürece katmak istemediğinin altını çiziyor. Örneğin bir siyasi aktör, çözüm sürecinde KCK/HDP tarafının tek bir Kürt örgütüyle bırakın müzakere etmeyi, diyalog bile kurmadığını belirtiyor. Sivil toplum alanından bir katılımcı KCK'nin farklı siyasi aktörler gibi sivil toplumun da sürece dahil olmasını istemediğini, ilgili aktörleri ya susturduğunu ya da yanına çektiğini ifade ediyor.

Bu konuyla bağlantılı olarak, sivil toplum aktörleri Türkiye'deki sivil toplum geleneğinin zayıflığının altını çiziyor. Buna göre, Türkiye'de bağımsız, nesnel, kamu yararına çalışan bir sivil toplum geleneği zayıf. Sivil toplum örgütleri büyük oranda siyaset ve siyaset dilinin bir parçası olarak yer alıyorlar. Araştırmaya katılan bir sivil toplum aktörü bu durumu şu sözlerle özetliyor: "Maalesef ki bizdeki sivil toplumu siyaset ve siyaset dilinden çok uzak olarak ben görmüyorum. Çok fazla siyasetin tarafıymış gibi, biraz daha gözlemci, biraz daha objektif, biraz daha dışarıdan bakmaktansa, içeriden bir tarafıymışız gibi hatta aktörüymüşüz gibi bir hal var." Bir diğer sivil toplum aktörü bu durumun büyük oranda Kürt siyasal hareketinden kaynaklandığını, bölgede sivil toplumun büyük oranda siyasete angaje edildiğini ifade ediyor.

Öne çıkan üçüncü başlık hem devletin hem de KCK'nin meseleye bir çözüm bulmaktan ziyade çeşitli stratejik amaçlarla Çözüm Sürecine yaklaşmış olması. Bu başlık altında öne çıkan en önemli husus tarafların farklı amaç ve gündemlerle süreci yürütmüş olmaları. Buna göre, devlet ve AK Parti hükümetinin süreçten en büyük beklentisi KCK'nin silah bırakmasıydı. Yapılan kültürel ve dilsel reformlarla Kürt meselesi zaten büyük oranda çözülmüştü. Dolayısıyla silahların bırakılmasıyla sorun tamamıyla halledilmiş olacaktı. Bir diğer yoruma göre çözüm sürecinde AK Parti'nin amacı Kürt meselesini çözmek değildi, bundan ziyade öteleme ve oyalamaya dönük bir "çatışmasızlık" ortamı yaratmaktı. Bu görüşü ifade eden yedi katılımcı tam da bundan dolayı Dolmabahçe toplantısında ifadesini bulan genel bir demokratikleşme söylemi dışında devletin bir çözüm projesinin olmadığının altını

çiziyor. Öte yandan, altı katılımcı devlet gibi PKK'nin de bir çözüm niyetinin olmadığını, stratejik amaçlarla çatışmalara ara verdiğini, daha büyük bir çatışma dönemi için geri çekildiğini belirtiyorlar.

Seçimler altı en fazla çizilen dördüncü husus. Bazı katılımcılar çözüm sürecinin seçimlere kurban edildiğini ileri sürüyor. Buna göre AK Parti 7 Haziran 2015 seçimlerinde tek başına hükümet kuracak çoğunluğu elde edemeyince çözüm sürecinden vaz geçerek milliyetçi bir söyleme kaydı. Öte yandan, HDP 7 Haziran seçimlerine çözüm sürecinin ana aktörü olan AK Parti karşısında, çözüm sürecinde önemli riskler alan Erdoğan'ı doğrudan hedef alarak "seni başkan yaptırmayacağız" söylemiyle bir kampanya yürüttü. Bu konuda, AK Parti'nin seçim ve iktidarda kalma kaygıları kadar HDP'nin bu seçim söyleminin de sürecin başarısız olmasında dikkate değer ölçüde etkide bulunduğu ileri sürülüyor.

Katılımcılar, yukarıda sayılan temel hususların yanı sıra farklı etkenlerin de altını çiziyorlar. En fazla öne çıkanlar şunlar:

- Devlet ve toplum içerisinde sorunların çözümünde barış ve müzakere geleneğinin zayıf olması,
- Örgütün Öcalan, Kandil, HDP ve Avrup'dan oluşan parçalı yapısı ve bu yapılar arasındaki farklılaşmalar ve çatışmalar,
- PKK'nin şiddetle sorunlu ilişkisi ve silahı bırakmadaki isteksizliği,
- Karşılıklı güvensizliğin ortadan kaldırılamaması,
- HDP'nin ve legal siyasetin etkin olamaması,
- Sorundan fayda sağlayan ve çözümü engelleyen bölgesel ve uluslararası güçler,
- Devletin Kürtler üzerinden emperyal hesaplar yapması ve sorunun çözümünü bunun parçası haline getirmesi,
- Çözüm sürecinde silahsızlanma konusunda örgüte bir teminat verilmemesi ve Kandil'in geleceğinin muğlak olması,
- Kürtlere verilen sözlerin yasal teminatının olmaması,
- Kürtlerin meşru haklarının pazarlık konusu yapılması ve silah bırakma şartına bağlanması,
- Devletin sivil kanadında Kürt meselesinin çözümü konusunda bir birikiminin olmaması ve bu konuda yaşanan kapasite sorunu.

Temel engeller

Çözüm Sürecinin başarısız olmasına neden olan temel dinamiklerden sonra, Kürt çatışmasında yeni bir diyalog ve uzlaşı sürecinin önündeki temel engeller ele alındı. Bu konuda çoğu katılımcıların altını çizdiği en önemli husus Suriye eksenli sınır-ötesi ve bölgesel dinamikler. Katılımcılar, özellikle Suriye konusunda bir çözüm olmadığı sürece, oradaki tablo netleşmeden Türkiye'de yeni bir diyalog ve uzlaşı sürecinin başlamasının zor olacağını dile getiriyorlar. Türkiye'nin bölgedeki gelişmeleri bir beka sorunu olarak gördüğü, kendi ulusal güvenliğini tehdit eden bir süreç olarak okuduğu belirtiliyor. Katılımcılar diyalog ve uzlaşı için bu algının değişmesi gerektiğinin altını çiziyor. Bir siyasi aktör sınır-ötesi ve bölgesel dinamiklerin etkisini şu sözlerle ifade ediyor: "Türkiye'nin Ortadoğu'daki ülkelerle sınırlarında hep Kürtler var. İran'da, Irak'ta, Suriye'de Kürtler var. ... Dünya var olduğu müddetçe Kürtler orada yaşayacak, Türk devleti de orada yaşayacak. Dünya var olduğu müddetçe bir arada olacağınız bir halkın özgürlüğünü, daha iyi yaşamasını, mutluluğunu kendi ulusal güvenliğiniz için bir tehdit olarak algılarsanız o halkla hiçbir zaman barışamazsınız. Görüşme masası ortaya gelse bile bir sonuç alamazsınız". Bu konuda, öte yandan, KCK'nin Suriye ve Irak'taki pozisyonu, bölgesel ve uluslararası aktörlerle geliştirdiği ilişkiler, bunun bir sonucu olarak aşırı özgüven sahibi olması diyalog ve uzlaşı önünde bir diğer engel olarak görülüyor.

Görüşmelerde öne çıkan ikinci başlık şiddet meselesi. Buna göre devam eden şiddet yeni bir diyalog ve uzlaşı önündeki en önemli engellerden birini oluşturuyor. Şiddet durmadan ve demokratik-sivil siyasetin boy vereceği bir ortam inşa edilmeden yeni bir süreç neredeyse imkânsız görülüyor. Katılımcılar şiddetin durması için hem devlete hem de KCK'ye sorumluluk düştüğünü ifade ediyorlar. Özellikle siyasi aktörler Türkiye'de silahın Kürt meselesinin çözümüne katkı sunmadığı konusunda mutabıklar. Silahın Kürt meselesinin çözümünü zorlaştırdığı, sivil, demokratik ve legal siyaset yoluyla sorunun çözüleceğini ve devlet politikalarından bağımsız olarak KCK'nin silahı en azından Türkiye'de devre dışı bırakması gerektiğini ifade diyorlar. Bu konuda bazı katılımcılar eylemsizlikten başlayarak kademeli olarak silahlı güçlerin Irak ve/veya Suriye'ye çekilmesini önerirken, bazıları ise silahlı unsurların doğrudan sınır dışına çekilmesi gerektiğini düşünüyor. Hem siyasi hem de sivil toplum aktörlerine göre, KCK'nin HDP üzerindeki sınırlandırıcı etkisi

ve demokratik legal Kürt siyasetinin esas belirleyici olamaması diyalog ve uzlaşı inşasını engelliyor. Öte yandan, bazı katılımcılar devletin de sivil, demokratik ve legal siyasetin güçlenmesini istemediğini ve bunun önünü almaya çalıştığını ifade ediyorlar. Bu konuda sivil siyasetçilerin tutuklu olması diyalog ve uzlaşı önünde önemli bir engel olarak değerlendiriliyor.

Siyasetin ötekileştirişi, dışlayıcı ve kutuplaştırıcı dili neredeyse tüm katılımcıların altını çizdiği bir diğer engel. Bu dilin toplum içinde düşmanlığa ve husumete neden olduğu, toplumsal diyalog ve uzlaşı imkanlarını ortadan kaldırdığı ifade ediliyor. Bazı katılımcılar, bu dilin de etkisiyle herkesin kendi mahallesinde kaldığı, birbirinin hikayesini dinlemediği bir tür sosyal gettolaşmanın oluştuğunu ve bu toplumsal tablonun Kürt meselesinin çözümü önünde önemli engeller oluşturduğunu ileri sürüyorlar.

AK Partinin Türklük ve Sünniliğe dayalı yeni kimlik inşası, MHP ile geliştirdiği ittifak, milliyetçi söylemler bazı katılımcılar tarafından diyalog ve uzlaşı önünde önemli bir engel olarak görülüyor. Bu söylemlerin normatif düzlemde Kürt çatışması konusunda diyalog ve uzlaşı yönünde kitlelere olumsuz etkisinin yanı sıra, sosyo-politik alandaki aktör bileşenlerine etkisi altı çizilen bir diğer önemli husus. Buna göre, bir yandan, şiddetin artığı, "çözüm süreci bitti" söyleminin yükseldiği bu ortamda yetişen kuşaklar, bizzat rol alan sivil ve askeri bürokrasi, liderlik eden siyasi elitler güçleniyor. Öte yandan, diyalog ve uzlaşı yönünde rol alabilecek, kilit rol oynayabilecek akademisyenler ihraç ediliyor, sivil toplum örgütleri ve medya kuruluşları kapatılıyor, üniversiteler susturuyor. Aktörler düzleminde meydana gelen bu değişimler olası bir diyalog ve uzlaşı sürecinde önemli engeller oluşturacaktır.

Katılımcıların yukarıda sayılan ana hususların yanı sıra dile getirdiği diğer engeller şunlar: tarafların çözüm niyetinin olmaması, samimiyetsizlikleri ve çatışmadan rant elde etme kaygıları; bağımsız ve tarafsız bir sivil toplumun olmaması; AB sürecinden uzaklaşma; devletin KCK dışındaki aktörleri muhatap almaması; Kürt siyasi aktörleri arasında bir ortaklığın inşa edilememiş olması; Kürt halkının meşru haklarının pazarlık konusu edilmesi ve silaha rehin kılınması; karşılıklı güvensizlik; işgüzar ve ehil olmayan aktörlerin artan rolleri ve siyasi liderlik eksikliği.

Temel imkanlar, fırsatlar, aktörler

Yukarıda ifade edilen engellere rağmen katılımcılar yeni bir diyalog ve uzlaşı süreci için dikkate değer fırsatların, olanakların ve aktörlerin de olduğunu dile getiriyorlar. Suriye merkezli sınır-ötesi ve bölgesel dinamikler bir yandan yeni bir diyalog ve uzlaşı için en büyük engel olarak görülürken, bir yandan da en önemli fırsat olarak değerlendiriliyor. On sekiz katılımcının on ikisi Türkiye'de Kürt çatışmasında yeni bir diyalog ve uzlaşı için hangi imkanlar, fırsatlar ve aktörler var diye sorulduğunda sınr-ötesi ve bölgesel dinamiğe işaret ediyorlar. Bu konuda Suriye merkezli gelişmelerde iki ihtimalin olduğu ve her iki ihtimalin gerçekleşmesi durumunda da Türkiye'nin Kürt çatışmasının çözümüne olumlu yönde etki edebileceği ifade ediliyor.

İlk yoruma göre, özellikle ABD'nin ve Mesut Barzani liderliğindeki Kürdistan Bölgesel Yönetiminin (KBY) teşvikiyle Suriye'nin Kürt bölgesinde yeni bir yönetimin inşa edilmesi ve Türkiye ile bu konuda bir uzlaşının sağlanması durumunda Türkiye'de diyalog ve uzlaşı için bir kapı açılabilir. İkinci yoruma göre, Türkiye onay vermese bile Suriye'de böylesi bir Kürt yönetimi muhtemelen oluşacaktır ve Türkiye bu yeni durumu kabul ederek kendi Kürt meselesini çözmek zorunda kalabilir. Bir katılımcının olumsuz yorumuna rağmen, katılımcıların neredeyse yarısı bu konuda özellikle Barzani liderliğindeki KBY'nin önemli roller üstlenebileceği yorumunu yapıyor. Bu çerçevede yapılan bir diğer okuma şu: Irak merkezli olası bir Kürt-Şii çatışması sonrasında İran karşısında Türkiye ile Irak Kürtleri arasında iş birliği gelişebilir ve Türkiye sınır-ötesi ve bölgesel ölçekte Kürtlerle ilişkilerini yeniden düzenleyebilir. Özetle, böylesi bir bölgesel denklemin Türkiye'yi Kürt çatışmasını sonlandırmaya ve sorunun çözümü için diyalog ve uzlaşı inşasına yönelteceği ileri sürülüyor.

Çözüm Süreci'nin çökmesi sonrası yaşanan kent çatışmaları ve bunun neden olduğu binleri bulan can kayıpları, büyük ölçekli mekânsal ve sosyo-ekonomik yıkımlar katılımcıların altını çizdiği ikinci önemli husus. Buna göre, yaşanan acılar insanların büyük çoğunluğunda bir barış ve huzur talebi yükseltmiş durumda ve yaşananların bir daha tekrar etmemesi yönünde halk arasında çok büyük bir istek mevcut. Can kayıpları ve yıkımlar konusundaki halkın eleştirilerini ve barış beklentilerini ne devlet ne de örgüt göz ardı edemez. Bir sivil toplum aktörünün ifadesiyle bunları "bir daha yaşama motivasyonu" diyalog ve uzlaşı için önemli bir imkân ve fırsat. Bu konuda bazı katılımcılar Suriye iç savaşının yarattığı yıkımların gündelik hayattaki görünür yüzlerinin etkilerinin altını çiziyor. Bir siyasetçinin ifadesiyle Şırnak'taki yıkım kadar Halep'in yıkımı da insanları etkiliyor ve insanlar tüm can kayıpları ve yıkımlardan sonra, Suriye'de olduğu gibi çok daha kötü günlerin gelebileceğini biliyor ve bundan sakınıyor. İş dünyasından bir katılımcı 15 Temmuz'da

askeri darbe girişiminin engellenmesinde sokağa çıkan halkın önemli bir rol oynadığını hatırlatarak, halkın şiddet karşısındaki tutumunun diyalog ve uzlaşıyı yaratacak en önemli dinamik olacağını ifade ediyor. Bu konuda, siyasi ve sivil toplum aktörlerinden bazıları özellikle KCK'nin silahlı güçlerini sınır dışına çekmesinin önemli fırsatlar doğuracağını ileri sürüyorlar.

Türkiye'nin içinde bulunduğu uluslararası bağlam ve geliştirdiği ilişkiler altı çizilen üçüncü önemli imkân. Buna göre, Türkiye NATO üyesi bir ülke ve batı dünyasıyla önemli askeri ve ekonomik ilişkilere sahip olan Türkiye'nin bu dünyadan ayrılması imkânsız ve bu dünya ile kurduğu ilişki Kürt meselesinde bir diyalog ve uzlaşıyı gerekli kılıyor. İş dünyasından bir katılımcının ifadesiyle Türkiye'nin toplam ticaret hacmi içerisinde AB başta olmak üzere batı ülkelerinin çok büyük bir payı var. Üstelik bu ilişki sadece bir ticari ilişki değil, Türkiye'yi ithalatçı bir ülkeden ihracatçı bir ülkeye dönüştüren, ülkenin ekonomisini, sanayisini ve sosyal yaşamını belirleyen, siyasi kültürüne önemli etkilerde bulunmuş bir unsur. Önemli sayıda katılımcıya göre Türkiye'nin bu dünyaya sırtını dönmesi çok zor. AB üyelik süreci yeniden canlanabilir ve Kürt çatışmasında yeni diyalog ve uzlaşı imkanları ortaya çıkabilir.

AK Parti ve KCK ile liderlerinin pragmatist niteliği imkân ve fırsat olarak en fazla öne çıkan dördüncü dinamik. Bazı katılımcılar AK Parti ve lideri Erdoğan'ın pragmatik olduklarını hatırlatarak bugünkü sert ve kutuplaştırıcı, çözümü dışlayıcı ortama rağmen çok kısa vadede diyalog ve uzlaşı yoluna girmenin mümkün olduğunu ifade ediyorlar. Rusya ve İsrail'le yaşanan politik çatışmalardan sonra keskin bir şekilde ilişkilerin iyileşmesi ve kitlelerin bu konuda ikna edilmesi örnek gösterilerek Erdoğan'ın benzer bir dönüşü Kürt meselesinde diyalog ve uzlaşı inşası için de yapabileceğini ifade ediyorlar. Bazı katılımcılar KCK'nin de oldukça esnek ve koşullara göre hızla pozisyon değiştirebilen bir örgüt olduğunu, Erdoğan gibi Öcalan'ın da kitleler üzerinde etkisi olduğunu ileri sürüyorlar. Bu konuda sivil toplum alanından bazı aktörler Çözüm Süreci çökmesine ve sert çatışmalara rağmen Öcalan'ın bir aktör olarak tekrar rol alabileceğini ve bu konuda her iki tarafın da Öcalan'ı koruduğunu ifade ediyorlar.

Toplumsal alandaki sosyo-politik mobilizasyon altı çizilen beşinci dinamik. Bu konuda iki görüşün öne çıktığı söylenebilir. Birinci görüşe göre, Kürt barışının esasında Türkiye'deki milliyetçi-muhafazakâr kesimlerle yapılacağı yönünde. Zira, toplumsal alanda en büyük kesimi bunlar oluşturuyorlar ve kalıcı bir çözüm bu kesimle diyalogu ve uzlaşıyı gerektiriyor. Bu görüşe karşı çıkanlar ise AK Parti iktidarıyla birlikte özellikle dindar kesimin ana damarının iktidar olmayla birlikte son yıllarda devletleştiğini ve toplumsal değişim rolünü büyük oranda kaybettiği ileri sürüyorlar. Bu görüşü ileri süren katılımcılar Kürtlerin, Aleviler başta olmak üzere dini azınlıkların ve Kemalizm ile mesafesini koruyabilmiş sol demokratik güçlerin ortaklaşması durumunda Kürt çatışmasının sonlanması, diyalog ve uzlaşı inşası konusunda önemli bir imkân ortaya çıkabileceğini belirtiyorlar.

Yukarıda özetlenen ana dinamikler dışında katılımcılar ayrıca Çözüm Sürecinin önemli bir referans oluşturduğunu, halkın diyalog ve uzlaşı ile çözümün olabileceğini gördüğünü ifade ediyorlar. Hem Türkiye'nin Cumhuriyet deneyiminin hem de AB ve üye ülkeleriyle kurduğu ilişkilerin Türkiye'yi Ortadoğu'da Kürtler için örnek model yaratabilecek tek ülke haline getirdiğini belirtiyorlar. Dünya'da yaşayan Kürtlerin büyük çoğunluğun Türkiye'de olması, sınır-ötesi ve bölgesel bir sorun haline gelen Kürt meselesinin çözümü için ona önemli fırsatlar sunuyor. AK Parti, KCK/HDP ve CHP içerisindeki ılımlı isimlerin diyalog ve uzlaşı için imkân yaratabileceği ifade ediliyor. Son olarak, bazı katılımcılar kentsel alanlarda yoğunlaşan çatışmalar sonrasında 1994 ve 1998 yıllarında olduğu gibi devletin KCK karşısında askeri bir üstünlük elde ettiği ve bu durumun adım atmayı kolaylaştıracağı yorumunda bulunuyorlar. Bu konuda, iş camiasından bir katılımcı, kentsel çatışmalar sonrasında meydana gelen can kayıplarının ve mekânsal ve sosyo-ekonomik yıkımların beklenenin aksine Kürtlerde politik statü talebini yükselttiğini, taleplerini netleştirdiğini, bunun da çözüm için yeni fırsatlar sunduğunu ileri sürüyor.

Referandum: Bir fırsat mı bir engel mi?

Araştırmada Kürt çatışmasında diyalog ve uzlaşı için engeller ve fırsatlar bağlamında ele alınan bir diğer husus anayasa değişikliği konusunda 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşecek olan referandum oldu. Bu konuda katılımcılar arasında baskın bir eğilim yok. Katılımcıların üçte biri bu referandumun Kürt meselesini dikkate değer ölçüde etkilemeyeceği kanaatinde. Her iki durumda da radikal bir değişim öngörülmüyor. Öte yandan diğer katılımcılar referandumun önem arz ettiğini ve diyalog ve uzlaşı süreci üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilerinin olacağı kanaatinde. Bazı katılımcılar sonuç ne olursa olun referandum sonrasında belirsizliğin ortadan kalkacağını, "arafta olma halinin" sona ereceğini ve "puslu atmosferin" dağılacağını belirtiyor.

Referandumun sonucunun "Evet" olması durumunda Kürt çatışmasının nasıl bir seyir alacağı konusunda iki yorum öne çıkıyor. Yedi katılımcı "Evet" sonu-

cunun diyalog ve uzlaşıya katkı sağlayabileceğini ifade ediyor. "Evet" sonucunun çıkması durumunda siyasi atmosferde bir yumuşamanın olacağı, sivil ve askeri bürokrasinin hükümet üzerindeki vesayetinin kalkacağı, kalkmasa bile hükümetin bu yönlü şikayetlerinin önünün alınacağı, AK Partinin elinin güçleneceği, AK Partinin güven krizini aşacağı ve daha öz-güvenli hareket edeceği bu yorumu yapanların temel argümanlarını oluşturuyor. Öte yandan, beş katılımcı "Evet" sonucu çıkması durumunda Kürt çatışmasında diyalog ve uzlaşıdan uzaklaşılacağını ileri sürüyor. Buna göre, böylesi bir sonucun ortaya çıkması durumunda Türkiye demokrasiden daha da uzaklaşabilir, otoriter bir yönetim arayışları artabilir, Sünnilik ve Türklüğe dayalı milli kimlik inşası derinleşebilir. Bu iki okumanın dışında bazı katılımcılar "Evet" durumunda belirsizliğin süreceğini ileri sürüyor.

"Hayır" sonucunun Kürt çatışmasına etkisi konusunda biri baskın olmak üzere üç yorum öne çıkıyor. Bu konudaki baskın eğilime göre "Hayır" demokrasiye dönüşü sağlayarak Kürt çatışmasında diyalog ve uzlaşı için yeni fırsatlar doğurabilir. İkinci yoruma göre "Hayır" sonucu belirsizlikler doğuracaktır ve bu durumu aşmak için muhtemelen yeni bir seçim gündeme gelecektir. Kürt çatışmasının seyri büyük oranda seçim sonrasında netleşecektir. Son olarak, bazı katılımcılar böylesi bir sonucun siyasi bir krize neden olacağını ve çatışmaları tetikleyebileceğini düşünüyor. Sivil alandan bir katılımcı bu krizin yeni bir darbeyi tetikleyebileceğini ileri sürüyor.

DİYALOG VE UZLAŞI İÇİN ÖNERİLER

Araştırmanın son bölümünde Kürt çatışmasını sonlandırmak ve yeni bir diyalog ve uzlaşı süreci başlatmak için neler yapılması gerektiği irdelendi. Bu bağlamda görüşmecilere hem mevcut çatışmaların sonlanması için neler yapılması gerektiği hem de Kürt meselesinin çözümü için haklar bağlamında atılması gereken kritik adımların ne olduğu soruldu.

Çatışmaları sonlandırmak

Katılımcılardan on ikisine göre diyalog ve uzlaşı için atılması gereken en kritik adım şiddetin durması. Bu konuda altı katılımcı eylemsizlik ve ateşkes gibi kademeli ve siyasi çözümle birlikte ilerleyecek bir silahsızlanmayı önerirken, altı katılımcı KCK silahlı güçlerini sınır dışına çekmeden diyalog ve uzlaşı sürecinin başlayamayacağını belirtiyorlar. Bazı katılımcılar, Suriye'de devlet ve PYD arasında varılacak bir uzlaşmanın ve uluslararası aktörlerin garantör ya da gözlemci olarak yer almasının sınır-dışına doğrudan çekilmeyi mümkün kılabileceğini ileri sürüyorlar. KCK'nin doğrudan sınır dışına çekilmesini öneren katılımcılar öte yandan devletin de Kürtlerin meşru haklarını pazarlık konusu etmeden, şarta bağlamadan iade etmesini talep ediyorlar.

Öne çıkan ikinci öneri diyalog ve uzlaşı sürecinin aktörlerini çeşitlendirme ve katılımı artırma yönünde. Bu konuda özellikle siyasi aktörler silahsızlanmanın KCK ile görüşülmesinin doğru olduğunu, bununla birlikte Kürt meselesinin siyasi çözümü için sadece KCK ile görüşülmesinin yanlış olduğunu, demokratik siyasetin önünün açılması ve Kürt toplumunun farklı eğilimlerinin sürece dahil edilmesi gerektiğini belirtiyorlar. Bu konuda bazı katılımcılar Kürt siyasi aktörlerinin ortak bir temsil heyeti oluşturmasını, hükümet ve devlet cephesinde de muhatapların çeşitlenmesi gerektiğini ve sorunun mecliste ele alınmasını öneriyorlar.

Üçüncü olarak, muğlaklıkların azaltılması öne çıkıyor. Hem siyasetçilerden hem de sivil topum aktörlerinden bazıları Oslo Süreci ve Çözüm Süreci başta olmak üzere önceki diyalog süreçlerinin neden başarısız olduklarının siyasi kaygılardan uzak bir şekilde incelenmesini ve bunlardan dersler çıkarılmasını öneriyor. Bazı katılımcılar ise yeni bir diyalog ve uzlaşı süreci için tarafların taleplerinin, çözüm programlarının ve yol haritalarının netleşmesinin önemine vurgu yapıyor. Bu konuda son olarak, belli düzeylerde de olsa şeffaflığın sağlanması ve kamuoyuna bilgi verilmesinin öneminin altı çiziliyor.

Diyalog ve uzlaşıya dönük siyasi iradenin gösterilmesi, yeni bir siyasi atmosferin oluşturulması, uzlaşı dilinin kullanılması, güven inşasına dönük karşılıklı jestler, Öcalan'ın koşullarının iyileştirilmesi, tarafların masaya otururken belli konularda geri adım atmayı, geriye çekilmeyi göze alması, sağlanan mutabakatların yasal güvenceye alınması, ortak dini kimliğin araçsallaştırılmadan esas alınması ve OHAL dönemindeki mağduriyetlerin giderilmesi katılımcıların dile getirdiği diğer öneriler.

Öne çıkan talepler

Yeni bir diyalog ve uzlaşı süreci için "nasıl yapmalı" sorusu kadar "ne yapmalı" sorusu da önemli. Bu konuda aktörlere özellikle kendi kişisel görüşlerinden ziyade Kürtlerin çoğunluğunun talep ettiği, üzerinde mutabık olunan beklentiler soruldu. "Kürtler ne istiyor" sorusu sıklıkla gündeme gelen bir soru ve bugüne kadar bu konuda dikkate değer çalışmalar yapıldı. Bununla birlikte bu konuda bir değişim olup olmadığını görmek, özellikle kent çatışmaları ve 15 Temmuz sonrasında durumun ne olduğunu tespit etmek önem arz ediyor.

Bazı katılımcılar, dinamik bir süreçle karşı karşıya olduğumuzu, toplumun talep ve beklentilerinin zaman içerisinde değiştiğini, değişebileceğini, bu konuda ilgili siyasi aktörlerin pozisyonlarının buna etki ettiğini vurguluyor. Örneğin, iki siyasi aktörün hatırlattığı üzere, Irak Kürtleri 1960-70'lerde otonomi talebinde bulunurken, bugün federe bir devlete sahipler ve bağımsızlık arayışı içerisindeler. Benzer şekilde, Suriye Kürtleri 2000'lere kadar hiçbir teritoryal egemenlik talebinde bulunmazken ve dilsel-kültürel haklar konusunda beklentiler varken, 2011 sonrasında Suriye'de başlayan iç savaşı sonrasında bugün federe ya da otonom bir bölge arayışındalar. Benzer şekilde Türkiye'de 1990'larda federasyon, 2000'lerde dilsel ve kültürel haklar talep edilirken bugün özerklik talepleri gündemde. Bu konuda altı çizilen ikinci husus, taleplerin netleşmesi için demokratik ve özgür bir ortamın gerekliliği. Bir siyasi aktör insanların tutuklanma ve işten atılma kaygılarıyla sosyal medyadan çekildiği, ifade ve örgütlenme özgürlüğünün sınırlandırıldığı bir ortamda bu tür talepleri doğru bir şekilde tespit etmenin mümkün olmadığını belirtiyor.

Yukarıdaki iki kritik notu düştükten sonra, katılımcıların düşünce ve önerileri incelendiğinde en çok öne çıkan husus anadilde eğitim meselesi. On sekiz katılımcıdan on altısı toplumun en önemli beklentisinin

devlet okullarında Kürtçe anadilde eğitimin olduğunu vurguluyor. Bu öneriyle bağlantılı olarak katılımcılar "Kürtçeye sonsuz bir serbestliğin" sağlanmasının, asimilasyon sürecinin durmasının, kimlik ve kültürü geliştirme hakkının devlet tarafından güvence altına alınmasının önemine vurgu yapıyorlar. Bir katılımcı bu talebi şu sözlerle özetliyor: "Ben çocuğuma Kürtçe öğretmek için debelenmemeliyim, çocuğuma Kürtçe öğretmek için ekstra çaba sarf etmemeliyim. Bunun anayasadaki karşılığı kimlik ve kültürün geliştirilmesi hakkı." On altı katılımcıdan üç siyasi aktör ayrıca Kürtçenin resmi dil olmasını öneriyor. Bunlardan biri çözümün eşitlikten geçtiğini, Kürtlerin en az on beş milyon nüfusa sahip olduğunu ve İstanbul'un en büyük Kürt şehri olduğunu vurgulayarak bunun sadece Kürtlerin nüfus olarak yoğun olduğu bölgelerde değil, tüm Türkiye'de uygulanması gerektiğini ileri sürüyor.

İkinci öne çıkan talep yerelleşme. On dört katılımcı, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının tam kabulü, yerelleşme, yerinden yönetim gibi farklı kavram ve ifadelerle toplumun üzerinde mutabık olduğu ikinci hususun merkezi yönetimin küçültülerek seçilmiş yerel yönetimlerin yetki ve sorumluluklarını genişletmesi olduğunu dile getiriyor. Biri sivil toplum aktörü diğeri siyasi aktör olmak üzere iki katılımcı özellikle yerellerdeki fiili özerklik ilanları, kent çatışmaları ve belediyelerin yetkilerini kötüye kullanmasından dolayı bu talebin ötelendiğini ileri sürüyor. Başka bir sivil toplum aktörü bu konuda yerel yönetimlerden ziyade "yerinden yönetim" in önemli olduğunu vurguluyor. Buna göre tek başına merkezden yerele bir yetki devri ya da yetki paylaşımı yetmiyor. Yerelde seçilmiş aktörler bu yetkileri kötüye kullanabilirler. Yerelde elde edilen özgürlüğün halkın ekonomik, sosyal ve kültürel olarak ilerletilmesi için kullanılması gerekir. Buna göre, yetkinin kötüye kullanımına engel olmak, gerçek anlamda yerel bir demokrasiyi geliştirmek, halkın ve sivil toplum örgütlerinin dahil olduğu katılımcı bir yerel yönetim inşası için "yerinden yönetim" çözüm olabilir.

Kürtlerin ve Kürt kimliğinin anayasal olarak tanınması katılımcıların dile getirdiği üçüncü başlık. Dokuz katılımcı böylesi bir anayasal tanınma talebinde bulunurken, sivil toplum alanından bir katılımcı kimliklerden arınmış bir anayasayı öneriyor. Yapılan reformlarla iade edilen hakların yasal güvenceye alınması altı çizilen bir diğer önemli husus. Özelikle OHAL uygulamaları ile Kürtçeye dönük yasaklayıcı ve kısıtlayıcı uygulamaları hatırlatan görüşmeciler, tanınan hakların hükümetlerin insafına bırakılmayacak şekilde yasal güvence altına alınması gerektiğini vurguluyor.

Dört katılımcı siyasi ve kültürel haklar kadar sosyo-ekonomik meselelerin önemine vurgu yapıyor. Bölgeler arası gelişmişlik farkına ve bölge ile Türkiye'nin geri kalanı arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizliklere ve yaşam kalitesi farkına vurgu yapan aktörler ekonomik ve sosyal refah olmadan Kürt çatışmasının nihai bir çözüme kavuşamayacağını ileri sürüyorlar. Bu talepleri dile getirenlerin büyük oranda iş dünyasından aktörler olduğunu not etmek gerekiyor.

Siyasi ve sivil alandan dört katılımcı, siyasi, kültürel ve sosyo-ekonomik hakların önem arz ettiğini, ancak dağdakiler başta olmak üzere bu meselenin tarafı olmuş aktörlerin topluma dönmelerinin mümkün kılınması gerektiğini belirtiyorlar. Dağdakilerin indirilmesi, koşulsuz siyasi af bu konuda öne çıkan talepler. Bunları dile getiren aktörler haklar tanınsa bile, insanların yakınlarının topluma dönmediği, toplumsal hayata katılamadığı bir sürecin kalıcı barışı sağlamayacağını iddia ediyorlar.

Bazı katılımcılar yukarıda sayılan adımlardan önce, ülke atmosferin değişmesi gerektiğini bunun için de bazı sembolik adımlarla ortamın hızla normalleşebileceğini ileri sürüyorlar. Devlet televizyonlarında Kürtçenin artması, belediyelere atanan kayyımların Kürtçeye dönük işler yapması, özel televizyon kanallarındaki Kürtçeye dönük sınırlamaların kalkması, bu kanalların Kürtçe yayın konusunda teşvik edilmesi, Kürtçe üniversitenin açılması, devletin Kürtlerden resmi özür dilemesi anlamına gelebilecek bazı sembolik adımların atılması, Şeyh Said ya da Said-i Nursi gibi toplumun kıymet verdiği insanların isimlerinin devlet kurumlarına verilmesi, Kürt kurumlarının tanınması bu konuda dile getirilen öneriler.

Bazı katılımcılar ise bugün gelinen aşamada anadil gibi hakların tanınması ve iadesinden daha önemli olan meselenin hükümetin sınır-ötesi bağlamdaki Kürt politikası ve Kürt toplumu içerisinde bu konudaki yaygın negatif algı olduğunu düşünüyorlar. Buna göre, insanlar artık sadece anadil meselesini konuşmuyor, bundan çok daha fazla "hükümetin Ortadoğu'daki Kürtlere karşı dilini," "dış politikasının Kürt karşıtlığı üzerinden oluşmasını" konuşuyor. Suriye ve Irak'taki Kürtlerle dostça bir ilişki kurulmadan, bir katılımcının ifadesiyle "Türkiye'deki Kürtlere hangi hakları verirsen ver, kalıcı çözüm oluşmaz. Toplumsal destek artabilir, ama elli yıl sonra Kürt sorunu burada yeniden ortaya çıkar."

Son olarak, bazı katılımcılar Kürt meselesini çözecek adımlardan daha acil olarak demokrasinin, hukukun ve adaletin tesisine vurgu yapıyor. Toplumda yaygın ve derin bir tedirginliğin, iç savaş korkusunun hâkim

olduğunu vurgulayan bir sivil toplum aktörü mevcut durumu "yaşam hakkının olmadığı yerde insan hakkı lüks gelir" diyerek yorumluyor. Bu katılımcılar, uluslararası normları ve hukuku esas alan bir demokratikleşmeye ve Türkiye'deki idari ve siyasi yapının buna göre yeniden tesisine ihtiyaç olduğunu ileri sürüyorlar. İfade özgürlüğü, seçim özgürlüğü ve güvenliği, temsilde adalet ve seçim yasası bu konuda öne çıkan ana başlıklar.

EK 01: GÖRÜŞME KONU BAŞLIKLARI

15 Temmuz öncesi ve Türkiye'yi darbe ile karşı karşıya bırakan dinamikler

15 Temmuz sonrası Türkiye görünümü

15 Temmuz ve kutuplaşma meselesi

Türkiye'de diyalog ve uzlaşının sağlanması gereken temel eksenler

Diyalog ve uzlaşı önündeki temel engeller

Diyalog ve uzlaşıyı mümkün kılacak olanaklar ve fırsatlar

Referandum sürecinin diyalog ve uzlaşı inşasına etkisi

Çözüm Süreci (2013-2015)

Türkiye'nin Kürt meselesi/çatışması ile 15 Temmuz ve sonrasında yaşananlar arasındaki ilişki

Kürt meselesinde diyalog ve uzlaşı önündeki temel engeller

Kürt meselesinde diyalog ve uzlaşıyı mümkün kılabilecek temel dinamikler

Kürt meselesinde diyalog ve uzlaşı için öneriler

Referandum sürecinin Kürt çatışmasına/meselesine etkileri

EK 02: GÖRÜŞÜLEN KİŞİLER

Siyasi aktörler

Mesut Tek, Kürdistan Sosyalist Partisi (PSK) Genel Başkanı

Mustafa Özçelik, Kürdistan Özgürlük Partisi (PAK) Genel Başkanı

Refik Karakoç, Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) Genel Başkanı

Sertaç Bucak, Kürdistan Demokrat Partisi – Kuzey (PDK-Bakur) Genel Başkanı

Sıtkı Zilan, Hak Adalet ve Hürriyet için Kürdistan İslami Hareketi (Azadî), Genel Yönetim Kurulu Üyesi

Sinan Çiftyürek, Özgürlük ve Sosyalizm Partisi (ÖSP) Genel Başkanı

Zekeriya Yapıcıoğlu, Hür Dava Partisi (HÜDA-PAR) Genel Başkanı

Sivil toplum aktörleri

Ahmet Özmen, Diyarbakır Barosu Başkanı

Ahmet Sayar, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı

Ali İhsan Gültekin, Mazlum-Der Diyarbakır Şube Başkanı

Azize Laygara, Çocuklar Aynı Çatı Altında (ÇAÇA) Derneği Yönetim Kurulu Başkanı

Burç Baysal, Diyarbakır Sanayici ve İş İnsanları Derneği (DİSİAD) Yönetim Kurulu Başkanı

Mehmet Kaya, Dicle Toplumsal Araştırmalar Merkezi (DİTAM) Başkanı,

Nebahat Akkoç, KAMER Vakfı Başkanı

Necdet İpekyüz, Diyarbakır Siyasal ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA) Yönetim Kurulu Başkanı

Reyhan Aktar, Diyarbakır İş Kadınları Derneği (DİKAD) Başkanı

Sevim Vural, Doğu ve Güneydoğu İş Kadınları Derneği (DOGÜNKAD) Genel Sekreteri

Şah İsmail Bedirhanoğlu, Doğu ve Güneydoğu Sanayici ve İş Adamları Dernekleri Federasyonu (DOĞUNSİFED) Başkanı

İPM | IPC

İSTANBUL POLİTİKALAR MERKEZİ
SABANCI ÜNİVERSİTESİ KAMPUSU
ISTANBUL POLICY CENTER
AT SABANCI UNIVERSITY

ISBN: 978-605-9178-81-5

Istanbul Policy Center
Bankalar Caddesi No: 2 Minerva Han 34420
Karaköy, İstanbul TURKEY

+90 212 292 49 39
+90 212 292 49 57
@ ipc@sabanciuniv.edu
w ipc.sabanciuniv.edu